

Александар Палавестра
 Одељење за археологију
 Филозофски факултет, Београд
 apalaves@eunet.yu

Царед Дајмонд, Микроби, пушке и челик. Судбине људских друштава
 Досије и Службени лист СЦГ, Београд, 2004. 452 стр.
 Превод: Гордана Вучићевић.

Књига *Микроби пушке и челик. Судбине људских друштава*, Цареда Дајмонда на први поглед може да завара својим насловом, поднасловом, па чак и првом реченицом у којој се наводи да је циљ књиге „кратка историја свих нас у последњих 13000 година“. Читалац, дакле, може погрешно помислити да је у питању још један уопштен, синтетски, преглед светске историје, какви су се радо писали у првој половини XX века. Већ друга реченица Дајмондовога увода, међутим, открива праву тему ове књиге: зашто се историја на разним континентима одвијала на различите начине? Могућим одговорима на ово, наизглед једноставно, питање аутор посвећује своју обимну, документовану и узбудљиву студију. Књига је од објављивања 1999. године у свету доживела неколико издања, продато је преко милион примерака, а аутор је за њу добио и престижну Пулицерову награду. Прошле године су се, заслугом издавача „АИЗ Досије“ и „Службени лист СЦГ“, *Микроби пушке и челик*, у одличном преводу Гордане Вучићевић, појавили и пред нашим читалачком публиком.

Ово дело Цареда Дајмонда, без сумње представља је један од најоргиналнијих и најсвежијих увида у формирање разноликости људских друштава. Полазећи од једноставног питања Новогвинејца Јалија: „зашто белци имају тако много товара (материјалних добара), а Новогвинејци тако мало“, Дајмонд се хвата у коштац с најсложенијим питањима антропологије, археологије и економске историје, то јест с узроцима неједнаког развоја људских друштава. Ваља одмах напоменути да Дајмонд, као психолог, еволуциони биолог и географ сасвим експлицитно одбацује било какве биолошке и расне узроке неједнакости различитих друштава. Такође не заузима ни европоцентристички став, карактеристичан за једнолијску еволуционистичку XIX века, о прогресу као природном процесу и о европској цивилизацији као о најнапреднијој. Напротив, читава књига је једна од најжешћих осуда расизма и европоцентризма у антрополошкој литератури. Са таквог, егалитаристичког становишта, одбацујући генетске и расне разлике, Дајмонд покушава да објасни очигледну културну дивергенцију и разлике у технологији широм света, које не само да су очите данас, већ су уочљиве у историјском и археолошком материјалу из протеклих миленијума.

Дајмонд у првом делу књиге, насловљеном „Од Раја до Кахамарке“, храбро преиспитује темељне аспекте људске прошлости, а нарочито оне које смо увек прихватили здраво за готово, као неку „нормалну“ датост. Заиста, зашто су Европљани покорили читаву земаљску куглу? Зашто су европски

конкистадори и колонисти уништили Астеке, Инке, афричка краљевства, освојили Аустралију или Океанију, а није било обрнуто? Због чега нису Монтезума или Атауалпа покорили Шпанију? Шта је проузроковало ову очигледну разлику? Институције? Култура? Религија? Не одбацујући важност ни једног од наведених чинилаца, Дајмонд у први план истиче географске услове. Он не придаје никакву пажњу наводним генетским, наследним факторима у формирању културне разноликости (што је, иначе, омиљени аргумент расистичке псеудонауке), већ се искључиво усмерава на факторе природне средине као што су географски положај, пружање континента и планинских масива, клима, биљне и животињске врсте. Ово, наравно, отвара оправдано критичко питање географског детерминизма (насупротив генетском), али Дајмонд своју аргументацију излаже веома пажљиво, темељно и логично, уз мноштво релевантних и проверљивих података.

Преломни моменат у људској историји Дајмонд види у процесу неолитизације који је у „Старом свету“ започео, грубо речено, око 10000 године пре наше ере, а у другим крајевима (рецимо у Кини, или Централној Америци) доцније. Дајмонд је свакако у праву када неолиту придаје прекретничку улогу, а то је, мање-више, прихваћено становиште у археологији и антропологији. У том периоду људски начин живота темељно се изменио: уместо скитачког постао је седентаран, а производња хране је уместо лова, постала најважнија супстанцијална стратегија. Производња хране, наравно, имплицира два кључна открића: доместикацију биљака и животиња, као и њихову потоњу селекцију у „домаће“ врсте. Интересантно је да аутор доводи у питање концепт неолитског „напретка“. Да ли је то заиста био напредак? На први поглед може изгледати да се Дајмонд шали: зар производња хране и седентаризација – које су довеле до сталних насеља, а потом и до првих урбаних центара, уређеног хијерахизованог друштва, писма, металургије и цивилизације – нису одраз напретка? Зар се термини Гордона Чајлда „неолитска револуција“ и „урбана револуција“ могу посматрати другачије него као сјајне фазе успона човека? По Дајмонду, то баш и није тако очигледно и једноставно. Неолитизација је, како Дајмонд истиче, можда највећа грешка у људској историји. Ова најдраматичнија промена у људском начину живота донела је технолошки напредак, али и многе проблеме: чак и слабију исхрану! Наиме, хране је у маси било више него у ловачко-скупљачким заједницама, али била је мање разноврсна и оскуднија по глави становника због повећане популације. Живот уз животиње у тесним, сталним насељима доносио је честе епидемије, а потреба контроле и расподеле хране, мелиорације, и управљања великим бројем људи на ограниченом простору доводио је до социјалне стратификације и хијерахије. Наравно и до првих урбаних центара, државе, писма и администрације. Неолитски становници Старог света платили су високу цену за свој напредак. Али то им је донело и огромно преимућство, које ће касније, у току историје, резултурати чињеницом да је – између осталог – Пизаро освојио Перу, а не Велики Инка Атауалпа Шпанију. Кључни елементи у развоју и преимућству Старог света над остатком земаљске кугле, по Дајмоду били су (тим редом): *семене, географска величина и положај Еуроазије, микроби и ватрено оружје.*

Иако је domestikација биљака у протеклих десет миленијума била процес који се независно развијао у различитим временима, на различитим крајевима света, (Блиски исток, Кина, Централна Америка, Нова Гвинеја, Анди) најуспешнији и најдалексежнији био је развој пољопривреде на Блиском истоку. Пре свега, дивље житарице Блиског истока и Евроазије биле су најподесније за domestikацију и селекцију, што је у великој мери омогућавало пораст раних неолитских популација. Слично је било и са локалним дивљим животињама (коза, овца, дивља свиња) које су биле погодне за припитомљавање, као и са великом фауном (дивље говече, коњи) која је била коришћена за исхрану, али и за вучу. То је додатно утицало на раст становништва и продуктивности. Једна од мана седентарног начина живота, после извесног времена, претворила се у предност: честе епидемије створиле су отпорност становништва Старог света према неким врстама заразе. Каснија европска освајања других котинената добрим делом су била тако успешна због болести које су Европљани доносили, а на које локално становништво није било имуно.

У археолшки и антрополошки дискурс Дајмонд поново уводи питање дифузионизма и стару археолошку парадигму „светлости с истока“. Наравно, традиционални, културно-историјски, хронолошки систем паралелизма европског неолита с блискоисточним цивилизацијама срушио се још половином XX века, новим методама датирања (C-14, дендрохронологија). Тако се испоставило да је европски неолит старији од својих претпостављених узора – урбаних цивилизација Блиског истока. Нова хронологија праисторије Блиског истока и Европе, као и генетска проучавања становништва, међутим, показују да је неолит Блиског истока ипак претходио европском што је, поново, широко отворило врата теорији о градуалном ширењу domestikације житарица с Блиског истока, па чак и о постепеним миграцијама становништва. Дајмонд, међутим, не упада у европоцентристичку замку о надмоћности Старог света и блискоисточним коренима европске цивилизације. Напротив, истиче – рецимо – како су афроазијски језици настали у Африци, одакле се само један њихов део проширио на Блиски исток. Дајмонд сматра да су величина и положај Евроазије омогућили дифузију неолитске пољопривреде због пружања континента у правцу исток-запад. Такав положај и величина континента дозвољавао је преношење пољопривредне технологије, житарица и животиња широм умереног појаса Евроазије, у подручјима мање-више сличне климе, а то је довело до нових открића и стварања многих локалних варијанти култура. Африка и Америка, због основне географске осе север-југ, нису имале ту предност. Гајење кукуруза се споро – миленијумима – ширило од Мексика, преко пустиња, до долине Мисисипија, а domestikована лама никада није стигла у Централну Америку. Домestikација житарица из северне Африке није могла да премости сахараски појас, нити би жито могло да успева у екваторијалном појасу. Фауна Африке и Америка, по Дајмонду, такође није била погодна за припитомљавање као евроазијске врсте. Овај, наизглед симплификован, модел Дајмонд веома убедљиво и аргументовано излаже у другом делу књиге који носи наслов „Почетак производње хране и њено ширење“.

У трећем делу књиге „Од хране до микроба, пушака и челика“, Дајмонд расправља питање технологије, као и технолошка открића која, функционалистички, сагледава као „резултат потреба“. Овде аутор поново истиче важност географије, као повољног или лимитирајућег фактора у дифузији информација и технологија. Као важна открића истиче точак, писмо, ватрено оружје и челик. Она су, по Дајмонду, омогућила да Евроазија стекне предност над другим континетима, а то се одразило на историју протречких две хиљаде година, а поготово након географских открића у XV веку н. е.

У последњем делу књиге насловљеном „Пут око света у пет поглавља“ Царед Дајмонд заузима изразит антиевропоцентристички угао гледања и разматра историје Аустралије, Нове Гвинеје, Источне Азије, Полинезије и Африке. Такође даје и компаративни преглед развоја Евроазије и Америке, што у великој мери допуњава његове аргументе изнете у првим деловима књиге.

У епилогу-поговору, написаном 2003. године сам аутор сумира главне токове критика, коментара и дискусија вођених поводом књиге *Микроби, пушке и челик*, што у сваком случају доприноси бољој резонанцији његових кључних аргумената у савременом свету. У том епилогу, Дајмонд као да најављује своју најновију књигу *Колапс*, о пропасти великих цивилизација, која је изашла из штампе почетком 2005. године и такође доживала велики успех.

Књига *Микроби пушке и челик. Судбине људских друштава*, без сумње је једно од најузбудљивијих и најинспиративнијих антрополошких и социо-историјских дела објављених протекле деценије. Писана занимљиво, провокативно, учено, аргументовано и интелектуално поштено, ова књига може да побуди и задовољи радозналост просечног обавештеног читаоца, али и да нагна стручњаке на преиспитивање многих уврежених ставова. Царед Дајмонд убедљиво разбија овештале стереотипе о развоју људских друштава и пружа неочекиван и свеж увид у прошлост човечанства. Књига *Микроби пушке и челик* права је посланица и незаобилазно штиво за сваког духовно радозналост читаоца.